

Peter Schreiner, **Byzanz**. Oldenbourg Grundriß der Geschichte, herausgegeben von Jochen Bleicken, Lothar Gall, Hermann Jakobs, Band 22. München : R. Oldenbourg Verlag, 1986. 226 strani.

Zvezek o zgodovini Bizanca je napisal kölnski bizantinolog Peter Schreiner, ki v naši historični publicistiki ni neznan ime (prim. Zgodovinski časopis 41, 1987, 353—356; 399—407; 42, 1988, 5—12). Tematsko se ta zvezek navezuje na že predstavljeni četrty zvezek zbirke z naslovom »Pozna antika in preseljevanje ljudstev« (J. Martin).

Knjiga obsega po že znanih načelih zbirke pripovedni del (str. 1—96), analitični del (»temeljni problemi in tendence v raziskovanju«, str. 97—154) ter vire in literaturo (str. 155—189) z dodatki (seznam vladarjev, rodovniki bizantinskih dinastij, kronološka preglednica, historična karta, kazalo avtorjev, imensko in stvarno kazalo).

Avtor uvodoma poudari tveganje, ki ga nujno prinaša pisanje zgoščenega pregleda tisočletne bizantinske zgodovine in opozori na neupravičenost negativnega prizvoka, ki ga še vedno vsebuje pojem »Bizanc« kot prisproda servilnega dvornega življenja in despotskega načina vladanja v okosteneli družbi. Ta zakoreninjena predstava o Bizancu je napačna, bizantinska država in družba še zdaleč nista bili nekaj okostenelega, temveč ju označuje dinamičen razvoj. Časovni okvir bizantinske zgodovine, ki se po večinsko sprejeti periodizaciji deli v zgodnjebizantinsko, srednjebizantinsko in poznobizantinsko dobo, z izjemo konca (padec Konstantinopla 1453) ni popolnoma jasen. Kot začetek zgodnjebizantinske dobe se najbolj po pravici postavljata letnici 324 oziroma 330 (ustanovitev oziroma posvetitev Konstantinopla), kot mejnik med zgodnjebizantinsko in srednjebizantinsko dobo raje konec kot nastop vlade cesarja Herakleja (610—641), kot mejnik med srednjebizantinsko in poznobizantinsko dobo pa ponavadi križarsko zavzetje Konstantinopla leta 1204. Prostorski okvir bizantinske zgodovine se je zelo spreminjal. Največjemu obsegu sredi 6. stoletja po zaključku Justinijanove rekonkviste sledi skoraj dvestoletno obdobje manjšanja obsega države (langobardsko zavzetje velikega dela Italije, slovansko in avarsko zavzetje večjega dela Balkana, silovita ekspanzija Arabcev v 7. in 8. stoletju, ki je Bizancu odvzela Afriko, ozemlje v Aziji pa skrčila na Malo Azijo). Nato sledi ozemeljsko večanje države v 9. in 10. stoletju z vrhom v času cesarja Basilija II. (976—1025), ko je država začasno dosegla mejo na Donavi, Evfratu in Araksu, vendar je bila kljub temu dosti manjša kot v Justinijanovi dobi. Sledi ponovno krčenje države, ko so ji ozemlje odvzeli Seldžuki v Mali Aziji, Normani v južni Italiji, Srbi in Bolgari na Balkanu. Proces krčenja doseže svoj vrh v križarskem zavzetju prestolnice 1204 in v začasnem razpadu države. Po ponovnem zedinjenju je bila država v pozni dobi ozemeljsko majhna, omejena na prestolnico s traškim zaledjem, severno Grčijo, Peloponez. V začetku 14. stoletja je bila spričo ekspanzije osmanskih Turkov trajno izgubljena Mala Azija. Bizantinska država je izgubila medsebojno ozemeljsko povezanost in je bila na koncu svoje zgodovine omejena le na Bizanc z okolico, na nekaj mest ob črnemorski obali in na Peloponezu. V tej državi je igrala prestolnica, zlasti po izgubi ali padcu pomena vseh drugih velikih mest na vzhodu od 7. stoletja dalje izjemno važno vlogo kot politično, duhovno, cerkveno in gospodarsko središče. Tako velikega pomena ni imela v odnosu do celotne države nobena druga prestolnica v katerikoli drugi antični ali srednjeveški državi (str. 6).

Schreiner v nadaljevanju kratko predstavi zgodnjebizantinsko dobo, ki je identična s poznoantično dobo, ki jo zaznamuje vrh v času Justinijana in strahovite ozemeljske izgube na vseh delih cesarstva, razen v Mali Aziji do srede 7. stoletja (str. 7—12). Več prostora posveča srednjebizantinski dobi (str. 12—25), v kateri je Bizanc dosegel nekatere uspehe (zavrnitev Arabcev, pokristjanjenje Bolgarov, Cirilova in Metodova misijonska akcija, pokristjanjenje Rusov, zmaga nad Samuelovo »bolgarsko« državo s središčem na področju današnje Makedonije), vendar se je tudi zapletla v komplicirane odnose s frankovsko državo in nato z nemškimi cesarstvom, doživljala poraze in zmage v vojnah z Bolgari, izgubila Sicilijo in ozemlja v južni Italiji ter doživljala težke notranje pretrese (ikonoklazem, gibanje pavlikijancev, državljanske vojne, izguba trgovske iniciative v prid Benetk) in nazadnje prenašala težko breme križarskih vojn, ki so povzročile nove zaplete in so leta 1204 povzročile njeno katastrofo.

Poznobizantinska doba od 13. do 15. stoletja (str. 26—32) je bila v svojem razvoju manj dinamična, z začetnim vzponom in nato postopnim propadanjem. Ponovni združitvi države do 1261 s strani nikajskega cesarstva pod dinastijo Paleologov je sledil ponoven dvig v rang velesile, zatem pa postopno krčenje ozemlja in propadanje ob širjenju Turkov v Mali Aziji ter vzponu Srbije in ponovnem vzponu Bolgarije na Balkanu. Bizanc je prišel zlasti v senco moči Turkov in deloma Srbije. Po turških zmagah nad Srbijo (1389) in Bolgarijo (1393) sledi kriza turške sile zaradi poraza proti Mongolom 1402, obenem mrzlično iskanje pomoči na Zahodu v Bizancu. Ponovno ofenzivno obdobje turške države od tridesetih let 15. stoletja se je končalo z zavzet-

jem Konstantinopla 1453 ter zatem zadnjih ostankov bizantinske države na Peloponezu ter z zavzetjem Trapezunta (1460/1461).

Pri prikazu gospodarske in družbene zgodovine (str. 33—45) je Schreiner predstavil razvoj denarnega sistema, ki je kljub občasnim krizam »vzdržal« do začetka 14. stoletja, ko je bizantinski denar izrinil beneški dukat, predstavil je davčni sistem, družbene razmere na podeželju, ki so zelo raznolike (kolonat, svobodni kmetje, ki jih je zajel proces propadanja, karistikariat, pronijarji, parojki), in v mestih, zlasti v prestolnici (udeležba ljudstva v političnem življenju prek cirkuških »strank«, upori zelitov v Solunu v letih 1342—1350, ki pa so le deloma odraz družbenih napetosti in jim ne moremo pripisovati značaja razrednega boja ali jih primerjati z gibanji v italijanskih mestih). Sledi prikaz obrtne proizvodnje in trgovine (str. 40—45), ki je po veliki ekspanziji v zgodnjih obdobjih (zveze z Indijo in Kitajsko, zveze do Britanije in današnjega ruskega področja) doživela zaton, ko so jo od 10. stoletja dalje prevzemale v vse večji meri italijanske mestne države, zlasti Benetke, Pisa in Genova.

V nadaljevanju predstavi Schreiner upravo zgodovino Bizanca, njen razvoj od poznoantične province do ureditve »tem« od Herakleja dalje in do njihovega zatona od 10. stoletja dalje, vlogo dvora in organov centralne uprave (str. 46—56), nato »ustavno« zgodovino (pravni položaj in vloga cesarja, njegov nastop oblasti, naslovi, pojem dinastije, vloga cesaric v Bizancu, cesarjev odnos do cerkve, ljudstva, vojske in senata). V meddržavnih odnosih je Bizanc vseskozi izražal težnjo po prvenstvu, medtem ko se je odnos do tujcev v državi kazal skoraj samo v razmerju do romarjev in trgovcev (str. 57—67).

V obsežnem poglavju o cerkvi in meništvu (str. 68—81) je Schreiner poudaril pomen teh bizantinskih institucij, ki so edine preživele propad države. Bizantinska cerkev se je v nekaterih ozirih precej razlikovala od zahodne. Škofje so bili v Bizancu voljeni praviloma iz kroga menihov. Eden najbolj značilnih pojavov bizantinske cerkve je tako imenovani cezaropapizem, ki pomeni tesno povezanost med cerkvijo in državno oblastjo z možnostjo cesarja, da odločilno posega v cerkvene zadeve. Avtor poudarja, da je izraz »cezaropapizem« neustrezen, narejen po kriterijih razvoja zahodne cerkve, in odraža nerazumevanje notranjega razvoja bizantinske države, v kateri je bilo tako stanje vzpostavljeno že s cesarjem Konstantinom in tudi s strani cerkve ni bilo nikoli vprašljivo. V nadaljevanju predstavi verske spore, ki jih je polna bizantinska cerkvena zgodovina (arijanizem, monofizitizem, ikonoklazem, pavlikijanstvo, bogomilstvo, hesihazem in palamizem), borbo za primat med Rimom in Konstantinoplom, ki je vodila v razkol leta 1054, razkol, ki ga tudi prizadevanja za ponovno združitev zlasti v zadnjih desetletjih obstoja Bizanca niso mogla odstraniti. Posebno mesto v bizantinski cerkveni zgodovini pripada bizantinskim misijonom, v katerih zavzemata osrednje mesto dve akciji: delovanje Cirila in Metoda ter njunih učencev od zadnje tretjine 9. stoletja z izjemno velikimi posledicami za razvoj južnoslovanskega sveta ter pokristjanjenje Rusov leta 988. Meništvo v Bizancu je imelo specifične poteze, ki so izhajale deloma iz vzhodnih asketskih tradicij zgodnjekršćanske dobe (stiliti, saloi), deloma pa so bile rezultat specifičnega razvoja bizantinske države. Omenimo naj nastanek velikih središč meništva, ki so imela važno gospodarsko in socialno vlogo, kulturno pa niso imela takega pomena kot samostani na Zahodu.

Poglavje o kulturnem in duhovnem življenju (str. 82—96) prinaša temeljit prikaz bizantinske književnosti, posebej zgodovinopisja, predstavitev vzgoje in izobraževanja, upodabljajoče umetnosti in glasbe. Vsekakor je zanimiv podatek o številu ohranjenih bizantinskih rokopisov: teh je ca. 30.000 za čas pred 1453, celotno število pa znaša ca. 47.000 (str. 91).

V analitičnem delu je avtor predstavil najprej zgodovino bizantinologije kot vede, ki jo danes gojijo v 27 državah (pri nas se je kot središče mednarodnega pomena uveljavil bizantinološki inštitut v Beogradu, ki izdaja tudi edino bizantinološko revijo v Jugoslaviji), sedanje stanje v razvoju te vede, ki je na nekaterih področjih dokaj napredovala (npr. na področju politične zgodovine, zgodovinskih pomožnih ved, numizmatike), na drugih manj (npr. pri izdajanju virov, v historični geografiji, umetnostni zgodovini) ali celo zelo malo (na področju epigrafike in arheologije). Bizantinologija kot veja se je v znatni meri razvila iz klasične filologije, danes pa dobiva impulze za svoj razvoj tudi od slavistike, patristike, islamskih ved itd. Viri za študij bizantinske zgodovine so ohranjeni zelo neenakomerno tako z ozirom na čas kot z ozirom na zvrsti, veliko se jih je izgubilo, zlasti listin.

V poglavju o kontinuiteti in prilagoditvi načjenja avtor problem preživetja antičnih institucij in njihovega preoblikovanja; zanimivo, dosti obravnavano je vprašanje, ki se ga je avtor dotaknil (str. 120): zakaj je Vzhod preživel, medtem ko je zahodno rimsko cesarstvo v 5. stoletju propadlo (prim. o tem tudi K. Christ [Hrsg.], *Der Untergang des römischen Reiches*, Darmstadt 1970). Precejšnjo pozornost posveča avtor odnosom Bizanca do Zahoda, ki so bili v glavnem zelo zapleteni. Samo omenimo naj spor za jurisdikcijo nad Ilirikom, spor zaradi cerkvenega primata, probleme, ki jih je

sprožilo kronanje Karla Velikega za cesarja leta 800, zapletene odnose v Italiji, odnose do italijanskih mestnih držav in posebej problemi, ki so nastali za Bizanca s križarskimi pohodi. Pri obravnavanju bizantinskih odnosov do tujcev (posebej Judov in od 14. stoletja tudi Ciganov) in zlasti do sosedov se je avtor dotaknil pomembnih tem, ki se nanašajo na zgodovino jugoslovanskih narodov. Pri obravnavi Cirilove in Metodove misijonske akcije avtor po pravici opozarja na brezbrežno literaturo, ki daleč presega možnosti in »kapacitete« razpoložljivih virov (str. 133). Zanimivo je tudi vprašanje slovanske kolonizacije Balkana in ponovne helenizacije (nekako do srede 9. stoletja) tistih grških pokrajin, ki so bile v 7. stoletju preplavljene s slovanskim življem. Posebej posveča avtor pozornost odnosom Bizanca do treh slovanskih narodov, ki so imeli največjo vlogo v bizantinski zgodovini, do Bolgarov, Srbov in Rusov, zatem predstavi stike Bizanca z drugimi narodi v Evropi in Aziji (Madžari, Albanci, Romuni, Perzijci, Arabci, Armenci, Gruzinci, Seldžuki in osmanskimi Turki). Sledi analitičen prikaz vloge cesarja, države in cerkve, predstavitev oblik odvisnosti (zlasti na področju agrarnih odnosov, vprašanje »fevdalizma«), končno prikaz ključnih vprašanj iz kulturne zgodovine.

Seznam virov in literature na koncu (več kakor 670 naslovov) je urejen po predstavljenih temah in prinaša izčrpno informacijo o bizantinoloških raziskavah.

Naj ob predstavitvi Schreinerjeve knjige kratko spregovorimo o regionalnem vidiku bizantinoloških raziskav, tako kot pri predstavitvi prejšnjih zvezkov. V okvir bizantinske zgodovine je bilo za krajši ali daljši čas vključeno praktično celotno jugoslovansko ozemlje, zato je za bizantinologijo pri nas upravičeno precejšnje zanimanje. Če pa pogledamo na slovenski prostor in njegovo sosedstvo, moremo reči, da obsega »bizantinska« doba v tem primeru le kratek čas pol stoletja ali ponekod še manj. Ta traja od bizantinske osvojitve Istre in današnjih slovenskih pokrajin v vojni z Vzhodnimi Goti leta 540, pri čemer je »civitas Noricum« že 546 prepuščena Langobardom, prek epizode langobardskega premika čez slovensko ozemlje v Italijo 568 do slovanskega zavzetja in uničenja poznoantičnih mest okrog leta 590 ali najkasneje do leta 600, na področju Istre pa se bizantinska doba podaljša za dve stoletji, do okrog leta 788, ko so Franki zavzeli bizantinsko Istro. Spričo tako majhne in z viri sorazmeroma slabo zastopane dobe bizantinske zgodovine v naših deželah in sosedstvu nas ne sme presenetiti, če se je v slovenski zgodovinski znanosti, ki se je izoblikovala v prvi vrsti kot nacionalna veda, bizantinologija uveljavila le v majhni meri (prim. R. Bratož, *Zgodovinski časopis* 37, 1983, 255 s.). Dela slovenskih avtorjev, ki se nanašajo na regionalno bizantinsko zgodovino, so posvečena v prvi vrsti vprašanjem naselitve Slovanov na ozemlje, ki je bilo formalno bizantinsko, deloma tudi vprašanjem cerkvene zgodovine tega časa (glej nazadnje B. Grafenauer v knjigi: Pavel Diakon, *Zgodovina Langobardov*, Maribor 1988, 321—375), deloma tudi vprašanjem umetnostne zgodovine in arheologije tega časa (v vrsti študij zlasti B. Marušič za Istro) in numizmatike (P. Kos, *The Monetary Circulation in the Southeastern Alpine Region ca. 300 B. C. — A. D. 1000*, Ljubljana 1986, 225 ss.). Presenetljivo malo so se slovenski zgodovinarji posvečali proučevanju zgodovine bizantinske Istre v 7. in 8. stoletju, o čemer je napisal nazadnje dober pregled edini mednarodno uveljavljen bizantinolog slovenskega rodu J. Ferluga (*Überlegungen zur Geschichte der byzantinischen Provinz Istrien, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 35, 1987, 164—173). Drugo področje v slovenski historiografiji, ki se vključuje v bizantinologijo, je proučevanje dobe sv. Cirila in Metoda, o kateri smo v zadnjih letih dobili zelo dobro in priročno zbirko virov s pojasnili in več novih prikazov (Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih, *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 7, Ljubljana 1985; vrsta člankov v revijah: *Bogoslovni vestnik* 45, 1985/2 in *Slavistična revija* 34/1, 1986). Na kasnejši čas se nanaša izdaja bizantinskih virov: V. Mošin — A. Sovre, *Dodatki h grškim listinam Hilandarja*, Ljubljana 1948.

S tem se najpomembnejši prispevki slovanske zgodovinske znanosti na področju bizantinologije izčrpajo. Precej večjo pozornost posvečajo v novejšem času regionalni zgodovini bizantinske dobe na severnem Jadranu italijanski in hrvaški znanstveniki, ki so že prišli do pomembnih sintez ali temeljitejših tematskih pregledov (A. Carile, G. Fedalto, S. Tavano, G. Cuscito, L. Margetić, A. Šonje in drugi).

Schreinerjeva knjiga, napisana z izvrstnim poznavanjem bizantinske zgodovine v najširšem smislu, je vsekakor odličen priročnik tako za bizantinologe kakor za tiste zgodovinarje, ki pri svojem delu le občasno naletimo na vprašanja iz zgodovine Bizanca.

Rajko Bratož